

PREDGOVOR

Treće izdanje *Hrvatskoga povijesnog atlasa* najnovija je knjiga u izdanju Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Zamišljeno je kao prošireno i dopunjeno izdanje istoimenih uspješnica iz 2003. i 2018.

Nakon što je u samo nekoliko godina u cijelosti rasprodano drugo izdanje *Atlasa*, u Zavodu je sazrela ideja da se napravi novo, dopunjeno i prošireno izdanje te da se u postojeći *Atlas* unesu rezultati najnovijih istraživanja. Najveća promjena u odnosu na prethodno izdanje jest povećanje broja zemljovida u poglavlju *Politička povijest*, gdje je dodano čak 37 novih zemljovida. S po nekoliko novih zemljovida povećana su i neka druga poglavlja, no u znatno manjem broju.

Nije zanemaren ni tekstualni sadržaj *Atlasa*, koji je utrostručen u odnosu na prvo izdanje, dok je u trećem izdanju on uvećan za čitavo jedno novo poglavlje (*Protuosmanski ratovi*) i jedno potpoglavlje (*Povijest i profesionalizacija sestrinstva u Hrvatskoj*).

Najveća promjena u odnosu na prethodna dva izdanja *Atlasa* odnosi se na dodavanje 11 velikih zemljovida srednje i dijela jugoistočne Europe, na kojima je dan prikaz državnih zajednica u kojima su se Hrvatska i hrvatske povijesne zemlje nalazile tijekom povijesti. Gledano kronološki, to su različiti vremenski prikazi Ugarsko-Hrvatskoga ili Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva, potom Habsburške Monarhije i Austro-Ugarske te nekoliko zemljovida s prikazima Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije, Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Naposljetku, povećan je broj ilustracija, osobito većih od dvolisnih, ali i mnogobrojnih manjih u novim poglavljima i potpoglavljima.

U *Atlasu* se u devet poglavlja nalazi ukupno 194 velikih zemljovida Hrvatske ili hrvatskih povijesnih zemalja, 11 zemljovida srednje i dijela jugoistočne Europe, 89 planova naselja te četiri prikaza znamenitih bitki.

Prvo poglavlje, *Povijesno-geografska osnova*, sadržava tri zemljovida i opširan tekst s osnovnim geografskim podacima o Republici Hrvatskoj, podacima vezanima uz njezin suvremeni upravno-teritorijalni ustroj, osnovnim informacijama o državnim simbolima, s osobitim naglaskom na državni grb i njegove sastavnice. *Politička povijest* poglavlje je u kojem se na 91 zemljovida kronološki obrađuje hrvatska politička povijest. Podijeljeno je na pet većih (Prapovijest, Stari vijek, Srednji vijek, Novi vijek i Suvremeno doba) i 12 manjih cjelina (Između Germana i Bizanta, U novoj domovini, Hrvatska u doba narodnih vladara, Vladavina Arpadovića, Vladavina Anžuvinaca, Doba vladara iz različitih dinastija, Vladavina Jagelovića, Vladavina Habsburgovaca, Između dvaju svjetskih ratova, Drugi svjetski rat, Socijalistička Jugoslavija, Neovisna Hrvatska).

U poglavlju *Upravno-teritorijalni ustroj Hrvatske na 25 zemljovida* prikazan je razvoj županijskoga sustava u Hrvatskoj od prvoga spomena županije 950. pa sve do posljednjega županijskoga ustroja iz 1996, te upravno-teritorijalni razvoj na hrvatskom prostoru od ukidanja županija 1922. pa sve do njihova ponovnoga uvođenja 1992.

Četvrto je poglavlje, *Hrvatsko plemstvo*, u cijelosti (šest zemljovida) posvećeno hrvatskomu plemstvu neovisno o njegovu etničkom podrijetlu, s naglaskom na magnatske i velikaške obitelji koje su držale znatne posjede na području srednjovjekovne Hrvatske i njezinih susjednih zemalja, dok se u petom poglavlju, *Gospodarska povijest*, na sedam zemljovida obrađuje gospodarska povijest hrvatskoga prostora od srednjega vijeka do suvremenoga doba, s naglaskom na osnovne gospodarske elemente koji su obilježili određeno povijesno razdoblje, poput slobodnih kraljevskih gradova i trgovišta, znamenitih kopnenih prometnica i manufaktura.

U šestom poglavlju, *Povijest medicine*, na sedam su zemljovida kartografski obrađeni najvažniji trenuci iz povijesti medicine na hrvatskom prostoru. Dva zemljovida prikazuju srednjovjekovne i novovjekovne epidemije kuge i malarije, a ostalih pet predočuje razvoj zdravstvene zaštite i najvažnijih medicinskih institucija na hrvatskom prostoru počevši od srednjovjekovnih hospicija, lazareta, bolnica, leprozorija i drugih ustanova pa sve do suvremenih kliničko-bolničkih centara i raznovrsnih medicinskih školskih ustanova.

Poglavlje *Vjerska povijest* u cijelosti je posvećeno prikazu razvoja različitih kršćanskih zajednica te židovske i islamske zajednice na hrvatskom prostoru. Čak 14 zemljovida prikazuje teritorijalni ustroj Katoličke crkve, 11 zemljovida redovničke katoličke zajednice s njihovim teritorijalnim ustrojem, samostanima i važnijim posjedima na hrvatskom prostoru, tri zemljovida prikazuju teritorijalni ustroj Srpske pravoslavne crkve na hrvatskom prostoru, dva zemljovida teritorijalni ustroj Grkokatoličke crkve, dok jedan zemljovid daje prikaz židovskih vjerskih zajednica i njihovih sakralnih objekata. Preposljednje poglavlje *Atlasa*, naslovljeno *Kulturna povijest*, podijeljeno je na četiri velike cjeline. Najstariji spomenici hrvatske pismenosti iscrpno su prikazani na jednom zemljovidu, razvoj obrazovnih i raznovrsnih kulturnih institucija prikazan je na četiri, a baština je zastupljena na 11 zemljovida. Najveće je potpoglavlje posvećeno urbanizmu i graditeljstvu, a obuhvaća čak 89 planova naselja, raspoređenih u nekoliko većih povijesnih razdoblja, od prapovijesti do modernoga industrijskoga doba, s posebnim naglaskom na srednjovjekovno razdoblje.

Posljednje poglavlje *Atlasa*, naslovljeno *Protuosmanski ratovi*, podijeljeno je na dvije velike cjeline. Na ukupno devet zemljovida dan

je prikaz osmanskih osvajanja hrvatskoga prostora tijekom XVI. st., potom njihova oslobođanja u XVII. i XVIII. st. te naposljetku prikaz ustroja protuosmanske obrane tijekom stoljeća (XV–XVIII. st.).

Tijekom izradbe *Hrvatskoga povijesnog atlasa* susretali smo se s mnogim poteškoćama, koje se mogu svrstati u dvije osnovne skupine. U prvoj su skupini one koje se odnose na fizički sadržaj zemljovida, odnosno na broj prirodnih i umjetnih objekata, njihovo označavanje i imenovanje, a posebice na broj ucrtanih gradova te pisanje njihovih imena. U drugoj su skupini poteškoće proizašle iz proturječja u znanstvenoj literaturi.

Kako je *Hrvatski povijesni atlas* ponajprije namijenjen hrvatskomu govornomu području, na zemljovidima su svi vođeni objekti i planine pisani u hrvatskom obliku, dok su naselja u susjednim državama, što se osobito odnosi na mađarske gradove koji su se do 1918. nalazili u povijesnoj Ugarskoj, pisana u današnjem obliku neovisno o tom postoji li u hrvatskoj tradiciji naziv za njih.

Neki su pak gradovi tijekom prošlosti mijenjali ime i zbog političkih i upravnih razloga, poput današnje Korenice, Ploča ili Podgorice. Kako ne bi došlo do pomutnje u čitatelja, u razdoblju socijalističke Jugoslavije (1945–90) imena tih naselja dana su u onodobnom obliku (Titova Korenica / Korenica; Titograd/Podgorica; Kardeljevo/Ploče). Imena nekih naselja iznimno su navedena u skraćenu obliku (Brod / Slavonski Brod; Požega / Slavonska Požega).

U izradbi povijesnih zemljovida za razdoblje od polovice V. st. do polovice X. st. velika je poteškoća bila odabir gradova koji će se ucrtati na zemljovide, jer ih je većina uništena tijekom slavenskoga doseljavanja. Kako svaki zemljovid, tako i povijesni, radi boljšega snalaženja čitatelja treba imati ucrtano što više naselja, odlučeno je da se na tim zemljovidima ucrtaju svi stari rimski gradovi, neovisno o njihovoj sudbini. Uz odabir naselja, poteškoća je bila i pisanje njihovih imena.

Odlučili smo se za naselja na hrvatskom prostoru u tom razdoblju služiti rimskim imenima, a nakon toga današnjima. Iako bi se moglo prigovoriti da su neki gradovi prikazani na zemljovidima već u X. st., a povijesni ih izvori spominju pod tim imenima znatno poslije, treba istaknuti da prvi spomen ne znači istodobno i točnu godinu osnutka. Najbolji je primjer za to Zagreb, koji se u povijesnim izvorima spominje tek 1134 (iako se u tom vrelu – ispravi ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana – govori o događaju iz približno 1094), a arheologija postanak prvoga srednjovjekovnoga naselja u Zagrebu datira u VII. st. (ostatci utvrđenoga slavenskoga naselja na današnjem Gornjem gradu).

Poteškoće glede povijesnoga sadržaja zemljovidâ proizašle su iz nesuglasja u znanstvenoj literaturi, a uglavnom se odnose na nazive pojedinih državnih tvorevina. Ponajprije se to odnosi na naziv državne zajednice Hrvata i Mađara od 1102. do 1918. Suvremena istraživanja pripadnika mlađe generacije hrvatskih medievalista daju prednost nazivu Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, pozivajući se pritom na doslovan prijevod latinskih titula kraljeva, neovisno o njihovoj pripadnosti različitim dinastijama (Arpadovići, Anžuvinci, Jagelovići i Habsburgovci), koji su sami sebe nazivali *rex regnorum Hungarie, Croatiae, Dalmatie, Slavonie* [...]. Iako je pod njihovim utjecajem ime zajedničkoga kraljevstva prepoznato i u europskoj stručnoj javnosti, koja je do nedavno preferirala naziv Ugarsko Kraljevstvo, u ovom smo se izdanju ipak odlučili za uvriježeni tradicionalni naziv Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, koji je nasljeđe hrvatske pozitivističke historiografije iz XIX. st. u borbi za politička prava Hrvatske kao jedinstvene krunovine jednake po pravima Ugarskomu Kraljevstvu.

Taj politički utjecaj na specifično stanje hrvatske historiografije u doba romantizma i pozitivizma utjecao je i na nastanak historiografskih pojmova Panonska, Posavska ili Sjeverna Hrvatska za područje koje je u IX. i X. st. uglavnom bilo omeđeno rijekama Dravom, Savom, Kupom i Sutlom te Požeškim gorjem. Budući da su oni u znanstvenom diskursu uglavnom napušteni, kao nazive za to područje rabili smo prijevode njihovih izvornih latinskih naziva iz onodobnih izvora: Panonija (*Pannonia*), Donja Panonija (*Pannonia Inferior*) i kneževina između Drave i Save (*regnum inter Dravum et Savum*).

Kako bi se uklonile eventualne nejasnoće proizašle iz povijesnih nesuglasja i kritičkih suprotstavljanja, dragocjenu su nam pomoć savjetima pružili recenzenti dr. sc. Martina Blečić Kavur, docentica na Odjelu za arheologiju in deditičino Fakulteta za humanistične studije Univerze na Primorskom u Koprnu, dr. sc. Dubravka Botica, izvanredna profesorica na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dr. sc. Damir Agičić, redoviti profesor na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dr. sc. Zoran Ladić, znanstveni savjetnik na Odsjeku za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, te dr. sc. Hrvoje Kekez, redoviti profesor na Odjelu za povijest Hrvatskoga katoličkog sveučilišta.

Vlatka Dugački i Krešimir Regan